

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗМІ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

З погляду теорії демократичних перетворень доводиться думка щодо діяльності та функціонування теоретико-методологічних основ засобів масової інформації. Авторка узагальнює зарубіжний досвід відносин влади і преси з метою вивчення можливостей його ефективного використання.

Ключові слова: засоби масової інформації, комунікація, інформаційно-комунікативні відносини, парламент, соціально-політичні інститути, демократія.

С точки зрення демократических преобразований доказывается мысль о деятельности и функционировании теоретико-методологических основ средств массовой информации. Автор обобщает зарубежный опыт отношений власти и прессы с целью изучения возможностей его эффективного использования.

Ключевые слова: средства массовой информации, коммуникация, информационно-коммуникативные отношения, парламент, социально-политические институты, демократия.

From point of theory of democratic transformations there is an idea in relation to activity and functioning of teoretico-methodological bases of mass medias. An author summarizes foreign experience of relations of power and press with the purpose of study of possibilities of his effective use.

Key words: mass medias, communication, informatively communicative relations, parliament, socio-political institutes, democracy.

Засоби масової інформації та парламентаризм іманентно є головною опорою народовладдя в демократичному суспільстві, про що свідчить історична практика і повсякденна дійсність. Саме ці інститути забезпечують безпосередню участь широких верств населення в управлінні державою: парламент як представницький орган, а демократичні ЗМІ як орган інформаційного контролю за діяльністю владних структур з боку цивільного суспільства.

Під інформаційним контролем у даному контексті слід розуміти не тільки всебічне висвітлення діяльності всіх функціонуючих соціальних інститутів, але й можливість ЗМІ надавати трибуну для широкого обговорення суспільно значущих проблем і тим самим впливати на ухвалення державних рішень на користь суспільства в цілому.

Не дивлячись на сутнісну близькість даних інститутів демократії – бути виразниками інтересів народу, взаємини цих інститутів як в Україні, так і за кордоном не завжди були конструктивними.

Вітчизняна практика взаємодії парламенту та ЗМІ унікальна і багато в чому відрізняється від західної. Це пов'язано з особливостями історичного розвитку. Парламент як форма представницької влади з'явився, наприклад, у Великобританії, раніше

газет, а англійський парламент існував вже в середні століття. У багатьох країнах Європи періодичний друк хронологічно не набагато випередив виникнення органів представницької влади. У Російській імперії має місце інша тенденція: перша газета установлена в 1702 році, а перша Державна Дума була скликана тільки в 1906 році, тоді як реальний парламентаризм почав функціонувати в Україні лише в 90-ті роки ХХ століття.

В умовах перетворень суспільно-політичної системи, пов'язаних із трансформацією централізованої авторитарної держави в правову демократичну, відбувається переоцінка ролі багатьох соціальних інститутів, зокрема ЗМІ. Історичним досвідом доведено, що успішне реформування засобів масової інформації можливе тільки за підтримки діяльності органів державної влади, а також з боку широкої громадськості. Цей процес може бути забезпечений лише шляхом конструктивної взаємодії влади і преси, що забезпечує суспільний діалог. Взаємини влади і преси є також мірилом політичної культури і політичної зрілості суспільства.

Актуальність теми дослідження визначається наступними обставинами:

по-перше, необхідністю формування теоретико-методологічної основи дослідження системи взаємо-

зв'язків між громадською думкою та ЗМІ в умовах демократичних перетворень;

по-друге, потреба модернізації та оновлення таких соціально-політичних інститутів, як парламентаризм і ЗМІ – необхідних і вирішальних умов існування демократичного суспільства. Від їх взаємодії багато в чому залежить розвиток країни, який робить цю проблему актуальною як для наукового знання, так і для суспільної практики;

по-третє, зростаючою роллю засобів масової інформації в суспільному розвитку. ЗМІ стають ефективним каналом інформування суспільства про діяльність влади, реальних процесах у суспільстві, його реакції на дії влади. Одне з найважливіших завдань, що стоїть перед ЗМІ на сучасному етапі, – формування правової свідомості, підвищення правової культури громадян країни;

по-четверте, необхідністю обґрунтування в умовах політичної модернізації й формування інформаційного суспільства важливості ефективного управління суспільними відносинами за допомогою інформації та комунікації в цілому, а також управління інформаційно-комунікативними відносинами на основі потенціалу інформаційної політики;

по-п'яте, особливою роллю засобів масової інформації в ефективності державного управління в умовах політичної модернізації суспільства. Цей процес багато в чому залежить від того, наскільки в діяльність органів влади інкорпоровані нові принципи взаємодії в системі «суспільство – ЗМІ – влада». Слід констатувати, що сьогодні в цій системі ще не подолані серйозні суперечності. Це викликано тим, що, по-перше, йде становлення вільних ЗМІ, по-друге, удосконалюється законодавча влада, по-третє, йде побудова цивільного суспільства.

Проблеми взаємодії засобів масової інформації і законодавчої влади в пострадянській період привертають до себе пильну увагу як з боку широкої громадськості, так і з боку дослідників.

У результаті реформ 90-х років ХХ століття преса зазнала революційної трансформації, основними чинниками якої стали приватизація та комерціалізація, політизування, відміна цензури та нове розуміння суті свободи друку, формування адекватної запитах сучасного суспільства типологічної моделі ЗМІ.

Ці явища проаналізовані у працях, пов'язаних як з фундаментальними теоріями інформаційного суспільства в цілому, так і з дослідженням інформаційних процесів в українському суспільстві [1]. В останні роки разом із західними ученими, такими як Д. Белл, М. Кастельс, О. Тоффлер та іншими, виділені проблеми розробляються російськими філософами, політологами, соціологами, фахівцями в галузі комунікації та теорії журналістики, зокрема А.Н. Аверінін, Е.М. Андреевим, В.Г. Афанасьєвим, Е.Л. Вартановою, В.М. Гороховим, А.В. Грушею, Я.Н. Засурським, Л.М. Земляновою, С.Г. Корконосенко, Г.С. Мірошник, М.М. Назаровим, Е.П. Прохоровим, Л.Н. Тимофєєвою, Ю.А. Тихомировим, Л.Л. Рєснєнською, Л.Г. Світїч, А.А. Чичановським, М.В. Шкандінін та іншими.

Заслужують на увагу для дослідження даної проблеми матеріали наукових конференцій, монографії, в яких досліджується взаємодія засобів масової інформації та законодавчої влади конкретних суб'єктів як українських, так і в країнах СНД [2].

Проте питання інформаційної політики держави та взаємодії із ЗМІ поки що не знайшли належної наукової розробки, мало публікацій на цю актуальну тему в наукових виданнях, у періодичному друці. Частково ця проблема висвітлюється в роботах П.В. Анохіна, В.В. Мостового, Т.С. Іларіонової, Т.С. Родіонової [3].

Разом з тим необхідно розглянути аспект інформаційної політики як чинник реалізації діалогу влади і суспільства.

У Російській імперії взаємодія державної влади і преси на різних етапах історичного розвитку представляла актуальну проблему, особливо в періоди модернізації суспільства. Доречно пригадати, що поява першої друкерської газети «Відомості» в 1702 році «була викликана реформами Петра I, необхідністю у пропаганді перетворень, що проводяться ним». Як стверджують історики журналістики, «за допомогою газети уряд вперше публічно звернувся до російської громадської думки, прагнучи отримати його підтримку» [4; с. 16]. Ця тенденція підтверджується також прикладами з історії реформаторських ініціатив Катерини II, Олександра II, настання революційної ситуації 1905-1907, 1917-1918 рр. Змістовний аналіз виділених історичних етапів охарактеризований у наукових працях А.А. Корнілова, Л.Н. Гумільова, І.М. Дьяконова, Ф.Ф. Нестєрова, Л.М. Ляшенко, В.П. Сем'янінова [5].

Для даного дослідження виявилось корисним вивчення загально-методологічних проблем теорії влади, і конкретно-представницької (законодавчої), яка є виразом демократизації державного управління, а також теорії цивільного суспільства. У цьому плані розглянуті праці зарубіжних і вітчизняних мислителів Р. Алмонда, А. Арато, Арістотеля [6], З. Верби, Р. Гегеля, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж. Маркса, Ш.Л. Монтеск'є, Т. Пейна, Платона, Же.-Ж. Руссо, А. Токвіля, Н.А. Бердяєва [7], С.Н. Булгакова, М.В. Ільїна, С.А. Котляревського, В.С. Соловйова, С.Л. Франка та інших.

Проблеми розвитку цивільного суспільства в сучасних умовах, зокрема особливості політичної модернізації органів влади, розкриті в роботах В.Н. Амеліна [8], Р. Арона, А. Векслера, Т.І. Заславської, М.К. Горшкова, А.І. Ковлера, Г.Л. Купряшихіна, А.С. Панаріна, В.Д. Попова, Й. Шумпетера.

Заслужують на увагу праці сучасних дослідників проблем парламентаризму А.М. Алешкіна [9], О.Н. Булакова, В.В. Вітюка, І.В. Гранкіна, Б.В. Гризлова, В.А. Дімова, В.В. Журавльова, А.Г. Здравомислова, А.Г. Калмикова, А.С. Косопкіна, А.П. Кочеткова, О.О. Миронова, О.В. Морозова, Ю.М. Різника, Р.М. Романова, Г.Н. Селєзнєва, А.Ф. Смирнова, Н.Н. Фігуровського.

Аналіз усіх груп джерел дозволяє зробити висновок щодо стану розробленості проблеми

дослідження. У вітчизняній і зарубіжній науці в даний час недостатньо уваги приділяється розробці теоретичних аспектів проблеми взаємодії засобів масової інформації. Вибрана тема дослідження поки не аналізувалася як спеціальна наукова проблема. Не зменшуючи значення праць, в яких розглядаються її окремі аспекти, слід зазначити, що в них не міститься цілісний комплексний аналіз взаємодії ЗМІ в умовах демократичних перетворень в Україні.

Мета дослідження – здійснити аналіз суті, змісту та основних закономірностей розвитку сучасної взаємодії ЗМІ з органами влади в Україні, визначити конкретні заходи їх оптимізації.

Для досягнення поставленої мети передбачається рішення наступних дослідницьких **задач**:

- досліджувати процес взаємодії державної влади із ЗМІ в пострадянський період;
- розкрити становлення і розвиток ЗМІ в Україні;
- узагальнити зарубіжний досвід відносин влади і преси з метою вивчення можливостей його ефективного використання.

Характер взаємин держави і преси в пострадянський період отримує найбільш адекватне наукове обґрунтування в рамках синергетичної парадигми. Синергетична парадигма апіорі припускає міждисциплінарний підхід до вивчення складних суспільних систем, особливо у стадії їх становлення, на основі аналізу різноспрямованої дії багаточинника на траєкторію розвитку цих систем.

Виходячи з даності, що й інститут інформації, й інститут законодавчої влади самі по собі є складними соціальними системами, кожний з яких має свої вектори розвитку, можна припустити, що на рівні комунікативної взаємодії вони утворюють макросистему, ще складнішу в плані детерміації.

Розвиток взаємодії українського парламенту і ЗМІ за останні 15 років відбувався в системі різних координат. У 90-ті роки, в умовах вираженої суспільної нестабільності, що посилюється розмежуванням суспільства на прихильників реставрації соціалізму і реформаторів, в умовах внутрішніх інформаційних війн, що набирають силу, взаємини законодавців і ЗМІ носили характер конфронтації. Із початку 2000-х років алгоритм взаємодії двох соціальних інститутів змінився: використання нових інформаційно-комунікативних технологій і удосконалення механізмів взаємодії держави з пресою (зокрема, зусилля Управління по зв'язках із громадськістю і взаємодії із ЗМІ по створенню сприятливого суспільного клімату, по розвитку парламентської журналістики) дозволили забезпечити прорив у взаєминах депутатського корпусу й журналістів і перехід у площину конструктивної взаємодії.

Основні положення:

1. Взаємодія преси і влади тепер здійснюється не на основі ієрархічної субординації, підпорядкування ЗМІ політичному керівництву, а на принципах пошани до конституційних законів, рівності й незалежності цих соціальних інститутів. Особливо велика роль ЗМІ в перехідні періоди, коли без їх

активної діяльності неможливо добитися масової підтримки політики соціальних і політичних перетворень. При цьому необхідною умовою діяльності ЗМІ повинна бути прозорість, так само, як і діяльності парламенту.

2. Парламентська журналістика – нова галузь сучасної української журналістики, що має свою специфіку: функції, методи, вимоги, систему знань і професійних обов'язків.

3. Інформація, комунікація, PR-діяльність органів державної влади стають одним з основних чинників підвищення ефективності політико-адміністративної системи, обліку думки громадськості при ухваленні управлінських рішень (законів).

4. ЗМІ та комунікації, інститут журналістики – невід'ємний елемент діяльності Верховної Ради, що відіграє ключову роль у вираженні інтересів і потреб різних соціальних груп.

Слід зазначити, що в авторитарній державі преса фактично зливається з владою в прямому розумінні цього слова, стає механічним провідником її політики. Влада, її політика та ЗМІ виявляються ніби з одного боку барикада, а суспільство – з іншого боку. У демократичній же державі ЗМІ покликані виражати інтереси не власне влади, а інтереси народу, цивільного суспільства.

Виходячи із загальновідомої тези «де є інформація – там здійснюється управління», авторка стверджує, що ЗМІ, які оперують величезними інформаційними ресурсами, наділені реальними можливостями управляти аудиторією. Цю найважливішу властивість Ю. Хабермас назвав «комунікативною владою», а Е.П. Прохоров – «владдою впливу» [10, с. 195].

З аналізу практики відносин ЗМІ та державної влади виходить, що їх далеко не завжди можна назвати партнерськими. Цілий ряд чинників надає негативна дія на механізми цих відносин. З одного боку, це «роз'єднаність» усередині «четвертої влади», коли ЗМІ виступають на стороні тих або інших сил як провідник позицій державної влади або медіа-магнатів, вирішуючи свої вузькокорисні завдання. З іншого боку, як відзначає Е.П. Прохоров, проблема роз'єднаності існує і в структурах державної влади. Боротьба фракцій у парламенті, суперечності між законодавчою та виконавчою владою, неузгодженість дій органів влади, непослідовність у підходах до застосування закону судовою владою також ослаблюють дієвість державної влади. Тому виникає і вимагає рішення як проблема досягнення більшої єдності всіх гілок державних інститутів народної демократії, так і проблема консолідації інститутів «четвертої влади» як народної комунікації на базі гуманістично орієнтованих уявлень про «загальне благо». Умовно систему «чотирьох» демократичних властей, службовців «загальному благу», можна розглядати як збалансовану модель «заборон і противаг». Порушення балансу всередині цієї моделі може приймати різні конфігурації. Серйозну небезпеку представляють для ЗМІ спроби офіційної влади підпорядкувати і поставити собі на службу «четверту владу».

Таким чином, слід підкреслити, що ЗМІ, які роблять ставку на конфронтацію з владою, на демонстративну неповагу до законної представ-

ницької влади, втрачають свій зв'язок із демократичними інститутами і демократичними цінностями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік рилейшнз: Моногр. / В.М. Бебик – К.: МАУП, 2005.; Будзан Б. Менеджмент в Україні: сучасність і перспективи / Б. Будзан. – К., 2001.; Гоян О.Я. Основи радіожурналістики і радіо менеджменту / О.Я. Гоян. – К., 2004.; Зерницька О.В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / Зерницька О.В. – К., 1999.; Почепцов Г.Г. Элементы теории коммуникации / Г.Г. Почепцов – Ровно, 1999; Цісак В. Трансформація преси в Україні та Польщі в контексті суспільних змін (1989-1999) / В. Цісак. – К., 2000.
2. Карасёва Е.В. Информационная стратегия правительства Москвы: принципы, цели, процесс реализации, проблемы / Е.В. Карасёва. – М., 2002; СМИ и современный профессиональный парламент. Парламентаризм в независимом Казахстане: состояние и проблемы. Материалы международной научно-практической конференции / Г. Ибраева. – Астана, 2002. – 217с.; Корнеев А.А. Информационная политика субъекта федерации. Дис. на соискучён. степ. канд. полит. наук: 52.06.00 «Политология» / А.А. Корнеев. – Рос. академия гос. службы при Президенте РФ. – М., 2002. – 20 с.
3. Анохин П.В. Кухня господина парламентского корреспондента / П.В. Анохин // Журналист. – 2006. – № 2, 3; Мостовой В.В. Пресса в отношениях государства и гражданского общества. – Массовые информационные процессы в современной России. Очерки / В.В. Мостовой. – М., 2002; Иларионова Т.С. Информационные процессы в современной России. – Учебное пособие / Т.С. Иларионова. – М., 1999; Родионова Т.С. Деятели печати и первая Государственная Дума России / Т.С. Родионова. – М., 2007.
4. История русской журналистики XVIII-XIX веков: Учебник / [авт. текста В. Ворошилов]. – СПб., 2005. – С.16.
5. Корнилов А.А. Курс истории России XIX века / А.А. Корнилов. – М., 1993; Гумилёв Л.Н. От Руси к России: очерки этнической истории / Л.Н. Гумилёв – М., 1994; Дьяконов И.М. Пути истории / И.М. Дьяконов. – М., 1994; Нестеров Ф.Ф. Связь времён: опыт исторической публицистики / Ф.Ф. Нестеров. – М., 1984; Ляшенко Л.М. Царь-освободитель / Л.М. Ляшенко – М., 1994; Семьянинов В.П. Реформы 60-70-х гг. XIX в. / В.П. Семьянинов. – М., 1993.
6. Аристотель. Политика. Сочинения в 4 т. / Аристотель. Т. 4. – М., 1983; Платон. Государство. Законы. Собрание сочинений в 4 т. / Платон. Т. 3. – М., 1994; Локк Дж. Два трактата о правлении. Сочинения в 3 т. / Дж. Локк Т. 3. – М., 1988; Гоббс Т. Левиафан. Избранные произведения в 2 т. / Левиафан Т. Гоббс Т. 2. – М., 1991; Монтескье Ш. О духе законов. Избранные произведения / Монтескье Ш. – М., 1995; Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Избранные сочинения / Ж.-Ж. Руссо. Т. 1. – М., 1961; Гегель Г. Философия права / Гегель Г. – М., 1990; Маркс К. Критика Готской программы / К. Маркс, Ф. Энгельс Сочинения. Издание 2. Т. 19. – М., 1961; Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль – М., 1992; Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок, восхождение и направление для дальнейших исследований / А. Арато // Полис. – 1995. – № 3; Алмонд Г.А., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии / Г.А. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4; Пейн Т. Здравый смысл. Избранные сочинения / Т. Пейн. – М., 1959.
7. Бердяев Н.А. Судьба России / Н.А. Бердяев. – М., 1990; Котляревский С.А. Предпосылки демократии. Опыт русского либерализма. Антология / С.А. Котляревский. – М., 1997; Булгаков С.Н. Христианский социализм / С.Н. Булгаков – М., 1991; Франк С.Л. Духовные основы общества / Франк С.Л. – М., 1992; Ильин М.В. Слова и смыслы: опыт описания ключевых политических понятий / М.В. Ильин. – М., 1997.
8. Амелин В.Н. Многомерная модель политической власти / В.Н. Амелин // Общественные науки и современность. – 1991. – № 4; Арон Р. Демократия и тоталитаризм: Пер. с франц. / Р. Арон. – М., 1993; Векслер А. Власть и общество: от монолога к диалогу / А. Векслер // Советник. – 1999. – № 7; Заславская Т.И. Постсоциалистический трансформационный процесс в России / Т.И. Заславская // Вестник ЗГНФ. – 1998. – № 3; Горшков М.К. Российское общество в условиях трансформации. Мифы и реальность. 1992-2002 (социологический анализ) / М.К. Горшков. – М., 2003; Ковлер А.И. Исторические формы демократии: проблемы политико-правовой теории / А.И. Ковлер. – М., 1990; Купряшихин Г.Л. Политическая модернизация / Г.Л. Купряшихин. – М., 1991; Панарин А.С. Философия политики / А.С. Панарин. – М., 1996; Попов В.Д. Парадоксы в судьбе России (коммуникативный психоанализ власти и общества) / В.Д. Попов. – М., 2005; Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М., 1995.
9. Алёшкин А.М., Калмыков А.Г. Думы Таврического дворца. Государственная Дума России. 1906-2006 / А.М. Алёшкин, А.Г. Калмыков. – М., 2006; Булаков О.Н. Двухпалатный парламент Российской Федерации / О.Н. Булаков. – СПб., 2003; Витюк В.В. Становление идеи гражданского общества и её историческая эволюция / В.В. Витюк. – М., 1995; Гранкин И.В. Парламент России / И.В. Гранкин. – М., 2001; Грызлов Б.В. Восемь российских парламентов / Б.В. Грызлов. – СПб., 2006.
10. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики / Е.П. Прохоров. – М., 2003. – С. 195.

Рецензенти: Уткін О.І., д.і.н., професор;
Рибак О.А., к.і.н.

© Акайомова А.В., 2010

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2010 р.